

UN XORNALISTA LIBERAL DE TREMOEDO: TOMÁS CANAVAL E MARIÑO

Por: Emilio Xosé Ínsua

A loita contra a tiranía absolutista marcou os primeiros decenios do s. XIX en toda Europa e deu lugar a numerosos actos de sacrificio e heroísmo por parte dos defensores das ideas liberais. Entre nós, o enfrontamento cobrou moitas veces tintes trágicos, pola férrea represión ordenada polo monarca Fernando VII, mais xerou tamén iniciativas de amplo calado como as *Sociedades Patrióticas*, a milicia dos *Voluntarios Nacionales* e as primeiras andainas da prensa periódica. Movéndose neste preciso contexto, sempre desde posicionamentos antiabsolutistas, aparece unha figura natural de Tremoedo (Vilanova de Arousa): **Tomás Canaval e Mariño**.

Segundo informa Couceiro Freijomil no seu *Diccionario* (Tomo 1, páx. 215), Canaval (ou Canabal) Mariño naceu na citada parroquia vilanovesa en 1779 e morreu en Vilagarcía (outras fontes din Vilanova) o 6 de xuño de 1829. Foi alumno de Teoloxía na Universidade compostelá, mais non rematou eses estudos. Vista a súa traxectoria posterior, máis ben semella que lle serviron para abominar da institución eclesiástica, daquela absolutamente maridada co poder rexio, cos privilexios aristocráticos e coa ideoloxía máis reaccionaria, salvadas poucas excepcións.

Canaval procedía dunha familia fidalga. Un irmán seu, Joaquín, casou cunha devanceira do escritor Valle Inclán, Dª Francisca del Valle Inclán e Malvido (morreu en 1882 aos 92 anos de idade), coa que tivo un único fillo, Jesús Eugenio Canaval del Valle, que naceu en setembro de 1816, estudou Dereito en Compostela e exerceu como secretario no concello vilanovés.

Destinado en Compostela e logo na Pobra do Deán como funcionario de Facenda, Tomás Canaval significouse moi axiña como eficaz e entusiasta propagandista das ideas liberais, fose desde a tribuna pública, fose, sobre todo, desde os cada vez máis influentes papeis periódicos. En palabras do citado Couceiro, Canaval foi dos que “más sobresalieron en los primeros tiempos de la prensa gallega”.

Os informes redixidos polos absolutistas (en xerga da época, *bartolos* ou *serviles*) do Concello de Santiago sobre el, en outubro de 1823, logo de abortada *manu militari* a experiencia do chamado Trienio Liberal, son concluíntes sobre a súa activa implicación na loita por implantar as novas ideas: “Fué nacional voluntario, secretario de un club que nocturnamente se reunía en el edificio que había servido de Tribunal de la Inquisición; exaltadísimo y osado en extremo: el primeiro que pidió y consiguió se pusiera la lápida de Porlier en el referido edificio. En el año de 20 y mes de marzo era oficial de esta Administración con sueldo de 5.000 reales, y por sus méritos llegó a ser, por la Constitución, director y subdelegado de Rentas en esta misma ciudad”.

Ese activismo e ese compromiso do *negro* ou *colorado* Tomás Canaval, dito en termos da época, provoca que os informantes represivos apostilen: “Parece no puede darse un hombre más malo”. Ben é verdade que para os reaccionarios composteláns, a listaxe de inimigos non era pequena nin irrelevante. Encadrábanse nas publicacións e sociedades liberais desa época en Compostela figuras como Sinforiano López, o impresor Manuel Antonio Rey e o seu cuñado Antonio de la Rúa, o libreiro Antonio Sáenz de Tejada, o reloxeiro Francisco Fernández Lago, o físico e catedrático universitario Juan Bautista Camiña, o presbítero Regueiro Vázquez, os arquitectos Melchor de Prado e seu fillo Casiano, o futuro alcalde de Madrid Antonio Ferro Montaos, o comandante Juan de Dios Alguer e un longo etcétera.

Noutro informe posterior, dado en maio de 1825 e reproducido, como o anterior, por Couceiro no seu *Diccionario...*, os reaccionarios composteláns engaden novos parágrafos condenatorios contra Tomás Canaval, que “mereció y merece el concepto de ser de los hombres más malvados en el tiempo de la revolución; periodista el más inmoral, gritador acérrimo de la ‘Sociedad Patriótica’, de esta ciudad (constituyérase el 12 de mayo de 1820, y de ella fueron secretarios Canaval y Antonio Benito Fandiño); no sólo debiera estar separado de la dependencia, sino arrestado y aun algo más. Véanse los diarios de que ha sido editor, con D. Antonio Ferro; y, en fin, fué uno de los primeros agentes de la revolución”.

O monarca Fernando VII, nunha gravura da época

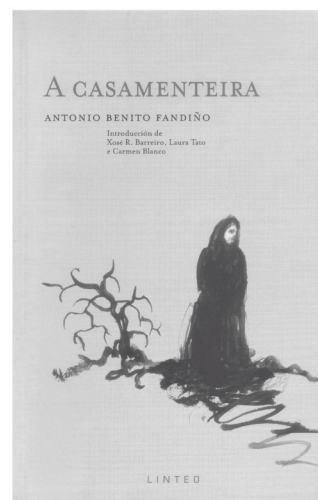
UN PIONEIRO DO XORNALISMO GALEGO

As loitas políticas e ideolóxicas de comezos do século XIX trouxeron consigo un enorme desenvolvemento da prensa escrita, en forma de folletos e “papeis periódicos”. O historiador Gil Novales ten localizado máis de 700 xornais en todo o Estado español só para os anos 1820-1823, correspondentes ao Trienio Liberal. A Coruña, bastión das novas ideas, ve proliferar nesa época cabezallos de prensa política como *Diario Constitucional*, *El Conservador Constitucional*, *El Gorrión*, *El Despertador Gallego*, *Diario Político-Mercantil*...

Dous son “papeis”, segundo se lles chamaba na época, que aparecen directamente vencellados ao noso protagonista, ambos de Compostela. En primeiro lugar, *El Amigo de la Nación*, cabezallo liberal e constitucionalista que saíu en tamaño folio desde o 18 de abril ata o 23 de maio de 1820 dúas veces por semana, martes e venres, dos talleres de Juan Bautista Mol-des, baixo a dirección de Ferro Montaños. Segundo indica Soto Freire, “publicaba editoriales, comunicados y otras variedades” e, a teor das informacións que ofrece Fandiño no seu *Heráclito Español y Demócrito Gallego* (nº 16, 13.6.1820), cesou bruscamente, “con sorpresa del público”. Segundo o autor de *A casamenteira*, enfrontado nesa altura aos ex-redactores do *Amigo*... Canaval e Antonio Caaveiro, a desaparición do citado xornal debeuse ás “muchas necesidades en que incurrieron: la fisga y la mofa que hubo por las aldeas viendo tal folleto de venta por las ferias; y finalmente la ignorancia y la estupidez en su punto”.

O outro xornal do que Canaval foi redactor é o liberal e de noticias *El Observador Constitucional*, impreso diariamente en cuarto desde de marzo de 1820 (para unhas fontes, desde o día 8; para outras, desde o 17) na santiaguesa casa de Manuel Antonio Rey. Levaba por lema “Viva el Rey por la Constitución” e foi denunciado á censura por un comandante militar no mes de xuño do propio 1820.

A figura de Tomás Canaval como activista político antiabsolutista está asociada á súa destacada participación, durante o Trienio Liberal, na “Sociedad Patriótica” compostelá. No seu seo actuou como secretario, participou en debates e polémicas con outros correligionarios e impulsou unha iniciativa de homenaxe a Porlier que constituíu a actuación pública e simbólica máis relevante do liberalismo santiagués no período de apenas tres anos (marzo de 1820-outubro de 1823) en que o rei Fernando VII finxiu marchar o primeiro de todos pola senda constitucional...

Capa peza de Antonio Benito Fandiño
A CASAMENTEIRA, escrita en 1812

AS “SOCIEDADES PATRIÓTICAS”

Logo da insurrección de Riego na localidade sevillana de Cabezas de San Juan (1 de xaneiro de 1820) e do acatamento da Constitución de Cádiz polo monarca (9 de marzo), proliferaron por España adiante as auto-denominadas Sociedades Patrióticas. Tratábase de entidades de orientación decididamente política e liberal, creadas a imitación dos clubs revolucionarios franceses. O seu obxectivo básico era contribuír a crear unha opinión pública favorábel ao novo réxime e para iso celebraron actos de conmemoración e homenaxe aos mártires da causa, apoiaron a formación e sostemento da *Milicia Nacional Voluntaria*, elevaron peticións e informes ás Cortes e ao Goberno, exerceron control sobre toda clase de funcionarios para descubrir e denunciar pro-absolutistas, etc. Nos Estatutos da Sociedade coruñesa, pioneira no Estado, sinálanse como fins fundamentais “tratar todo lo que conduzca al bien de la Patria”, “extender las ideas liberales en todas las clases del pueblo”, “afirmar el imperio de la libertad y la verdad” e “alejar de entre nosotros el despotismo”.

Para servir aos seus fins proselitistas, estas Sociedades fundan periódicos, subscríbense aos doutras entidades liberais e serven de espazo para a lectura pública ou privada da prensa... No transcurso das súas sesións lese, estúdase e coméntase a Constitución gaditana, pronúncianse discursos de tema social e político, débátese os propios Estatutos, elíxense ou remóvense directivas... De pasaxe, contribúen para a difusión de himnos e cancións de xorne liberal, sexa “A Marsellesa”, sexa o “Himno de Riego” (que habería de se oficializar século e pico despois, durante a 2ª República), sexa a “Trágala”, canción que constaba do seguinte estribillo dirixido contra os absolutistas: “Al que le pese, que roa el hueso, / que el liberal le dirá eso: / trágala, trágala, trágala, / trágala, trágala, perro”.

Aglutinadoras, en moitos casos, dos elementos máis exaltados do bando liberal, as Sociedades axiña se revelaron unha ameaza para os intereses e orientacións dos “moderados”, que manobraron nas Cortes para regulamentar *pro domo sua* este tipo de entidades. En realidade, pola súa propia dinámica de funcionamento e pola súa orientación xeral xa se tiña producido un certo “reparto” entre as Sociedades patrióticas, poboadas de exaltados partidarios da loita pola conquista de novos dereitos, e as “Sociedades Económicas de Amigos del País”, punto de encontro dos elementos moderados ou “doceañistas”, máis propensos a debates só técnico-reformistas.

O Regulamento aprobado polas Cortes o 21 de outubro de 1820, desde presupostos moderantistas, obrigou á disolución das Sociedades ou, no seu defecto, á súa conversión en Tertulias Patrióticas, desprovistas de toda prerrogativa oficial.

Aínda así, cando se produza o retorno ao absolutismo da man dos exércitos da Santa Alianza (Cen Mil Fillos de San Luís), o 1 de outubro de 1823, os membros das Tertulias sufrirán, por regra xeral, unha feroz persecución, o que dá a medida da súa enorme importancia no entramado civil e político partidario do liberalismo.

A SOCIEDADE PATRIÓTICA DE COMPOSTELA

Galiza xogou un papel moi destacado no fenómeno das Sociedades Patrióticas. A primeira en constituírse en todo o Estado foi a da Coruña (febreiro de 1820) e logo apareceron outras en Ferrol, Lugo, Vigo, Mondoñedo e, como non, Santiago. A compostelá constituíuse en maio de 1820 e celebrou as súas reunións, non por casualidade, precisamente no edificio que ocupara a Inquisición, no solar en que hoxe asenta, nun recanto da compostelá Praza de Galiza, un coñecido hotel...

Da Sociedade Patriótica santiaguesa fixeron parte, ademais de Tomás Canaval, figuras como o capitán Cosme Viarmur, o catedrático madrileño de Historia Natural Gumersindo Moratín, o comandante Juan de Dios de Alger, o catedrático Sebastián Antonio Pérez, o estudante Antonio Caaveiro, o impresor Manuel Antonio Rey, o burgués Manuel Flores, o escritor e xornalista Antonio Benito Fandiño... Como veremos, non deixou de vivir serios debates e desencontros entre algúns destes integrantes, Tomás Canaval incluído.

Cando a Sociedade se vexa impelida a disolverse en virtude do regulamento aprobado polas Cortes o 21 de outubro de 1820, enviará representación, asinada polo presidente Juan de Dios e polo secretario interino Sebastián Antonio Pérez, opoñéndose a esta medida, pois ao seu entender tal tipo de entidades non necesitaban de ningunha lei que as autorizase, dado que na propia Constitución de 1812 se consagraba o dereito á súa existencia en virtude de principios como o de liberdade de reunión e opinión, e dado que podían cumprir, ademais, unha misión útil como fiscalizadoras do cumprimento das leis e da lealdade dos funcionarios.

De todos os actos públicos que a entidade celebrou en Compostela, tal vez o máis relevante sexa un que, polo informe de depuración que os absolutistas redixen contra Tomás Canaval en outubro de 1823, sabemos que foi precisamente o xornalista de Tremoedo “el primeiro que pidió y consiguió” que se levase a cabo: a colocación no antigo edificio inquisitorial, o 24 de xuño de 1820, dunha lápida en homenaxe ao mártir liberal Porlier, que morrera axustizado na Coruña en 1815, con tan só 26 anos de idade. O acto consistiu en inaugurar unha lápida cuadrangular que levaba no centro en letras douradas o texto “Calle de Porlier: Año de 1820” e nos contornos, en letras negras e relevos verdes, “Dedica la Sociedad Patriótica Compostelana”. A efeméride incluíu fogos de artificio, balcóns engalanados, reparto de composicións poéticas relativas ao asunto, desfile militar do batallón de Castela con bandeiras despregadas, presenza de delegacións dos concellos limítrofes e participación de diversos representantes eclesiásticos, civís e militares, entre os que ocupou un posto destacado Canaval Mariño.

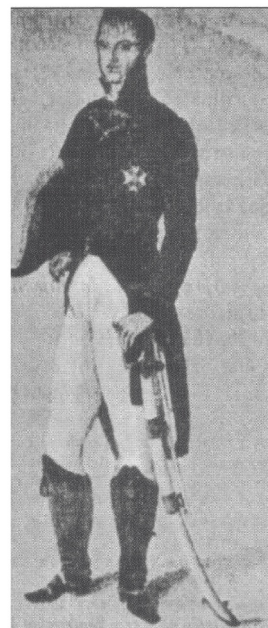
A común pertenza ás fileiras antiabsolutistas, a súa afiliación común á Sociedade Patriótica santiaguesa e a coincidencia no traballo de redacción dalgún periódico non evitou que dous dos máis destacados elementos liberais da Compostela dos anos 20 do século XIX, Tomás Canaval e Antonio Benito Fandiño, acabasen enfrontándose pública e agremente. Discrepancias ideolóxicas e diferenzas de criterio sobre o funcionamento da citada Sociedade están na base dese conflito, non exento de certo personalismo por ambas partes.

O POLEMISTA FANDIÑO

O compostelán Antonio Benito Fandiño (1779-¿?), outro dos grandes xornalistas liberais do XIX galego e autor da peza teatral *A casamenteira* (escrita en 1812 e publicada postumamente en Ourense en 1849), acabaría os seus días nun presidio, tal vez en Valladolid, como dixo Murguía, tal vez na Coruña, como documentou o profesor Barreiro Fernández.

Durante os períodos en que llo permitiu a censura, escribiu moitas composicións satíricas, compuxo vilancicos e publicou numerosos opúsculos polémicos: *Prospecto*, *Preliminar*, *Prólogo*, *Proemio*..., de 1812, contra o seu denunciador Manuel Acuña e Malvar, arcedián do Salnés; *Memoria o ensayo sobre la historia de la Real Cárcel de la Coruña* (1812); *Inaudita aventura y descomunal campaña*... (Santiago, 1813), en que relata a súa estada en prisión e denuncia a inxustiza do seu encadeamento; *A Dios rogando y con el mazo dando*... (Santiago, 1814), sobre a situación política da época; *Oración fúnebre*... (1821), dedicada ao mártir do liberalismo Sinforiano López Alía...

Ademais, durante o Trienio liberal editou en Compostela o xornal *El Heráclito Español y Demócrito Gallego*, que saíu dúas veces por semana desde o 21 de abril ata outubro de 1820, completando un total de 53 números. Unha denuncia á censura por un artigo resultou letal para esta publicación en que Fandiño daba renda solta á súas opinións políticas liberais e reflectía os seus enfrontamentos no seo da Sociedade Patriótica compostelá.

O heroe e mártir liberal Porlier

No número 13 do seu xornal, de 2 de xuño de 1820, Fandiño alude á sesión desa Sociedade celebrada durante os días 25, 26 e 27 de maio e aínda que nesa xuntanza non se trataron, na súa opinión, temas de verdadeiro interese, sinala que “no deixaron de estenderse actas, porque en este punto es exacto y diligente mi ex-compañero el Sr. Canabal”. En realidade, tal xuntanza resultou polémica porque o propio Fandiño propuxo modificar os Estatutos da entidade en dous artigos e topou coa férrea oposición doutros socios como Gumersindo Moratín e Sebastián Antonio Pérez... Logo do debate, a votación deu como resultado 15 votos en contra e 8 a favor da substitución proposta. Alegouse non obstante nulidade da votación e retomouse o tema na seguinte sesión.

Só dous votos a favor da súa proposta recibiu entón Fandiño: o do impresor Manuel Antonio Rey e o do capitán Cosme Viamur. Prodúcese daquela certo pique co catedrático Sebastián A. Pérez, que acusou a Fandiño de inxuriar a Sociedade ao non aceptar de boa gaña o contundente resultado da votación. Como consecuencia, Fandiño abandonará desairado a entidade: “Y mediante ya no puedo ser útil á la sociedad por el espíritu de partido con que se obstina en oponerse á cuanto diga, y en que sin querer me honra pues denota la emulación; por el tenor de la presente me separo y aparto de ella, y suplico se sirva borrarame de la lista” (cf. *Heráclito...*, nº 13, 2.6.1820).

FANDIÑO CONTRA CANAVAL MARIÑO

Trala súa separación da entidade, Fandiño será atacado, entre outros, por Tomás Canaval Mariño. No *Heráclito...* de 9 de xuño de 1820 lemos: “*Sociedad Patriótica de Santiago*. - Con motivo de lo dicho en el número 13 de este periódico, se armó un gran caramillo en esta distinguida corporación, con dolor de los prudentes que la honran, y manifiesta necedad y crasísima ignorancia de los *Peles* que más gritaron. El publicano Canabal, estúpido secretario de la sociedad, disparató de lo bueno de la orden, y el títere Moratín, badajó hasta cansarse. Todo el empeño de este par de gozques, era comprometer la sociedad a que se diese por injuriada [...], pero con todo nada pudieron lograr, porque los sujetos de forma y más instrucción que ellos, olieron el poste y se opusieron de modo que en la sesión de sábado nada se ha concluido, y quedó pendiente el caso para la de lunes, estendiendo Canabal un apodada acta (según se me dijo) que le ha de dar por la cara al bueno del mochuelo, y servir de desengaño á la sociedad para que inmediatamente le remueva de lo que es incapaz de ejercer por sus pasiones é ignorancia”.

Na sesión seguinte, Fandiño volveu ser atacado polo catedrático Gumersindo Moratín, mais “apesar de los gritos de este quechuvache, y los aspavientos del farándulo Canabal, la sociedad miró la cosa como debía mirarse, y no hubo lugar á nada”. Fandiño acusa entón ao “leguísimo Canabal” de ter “depravada intención” e de ser “inepto para el destino, pues el Secretario debe ser un hombre de luces, y tú desconoces lo mismo que debes saber como cristiano”, advertindo da súa intención de solicitar ao Presidente da entidade o expurgo da acta redixida polo de Tremoedo.

Nunha nova sesión da Sociedade non se reuniu *quórum* suficiente, mais o estudante Antonio Caaveiro, ex-redactor do *Amigo de la Nación*, tomou a palabra e, segundo relata o propio Fandiño no *Heráclito...* (nº 16, 13.6.1820) “habló más alto que concertado en orden á mí; pero en la mañana del sábado me dió completa satisfacción en el despacho del diario, negando varias cosas que había dicho, y por lo mismo y atenta su minoridad perdonado. ¿Que es esto Tomás [Canaval] y Gumersindo [Moratín]? Quedais solos por lo que veo”.

O enfrontamento continuou e no *Heráclito...* de 20 de xuño (nº 18) lemos: “Como tanto se mintió de mi en este pueblo, y el célebre Canabal y campuzano Gumersindo, jactasen de valientes siendo unos pobres trompetas; justo es que el público sepa que tanto el señor catedrático Moratín, como el gozque publicano Tomás, faltaron á la verdad ó por mejor decir rotundamente mintieron. ¡Ha botarates, que par de privaderos se pierden en vosotros, respecto vuestros talentos no os hacen acreedores á más! ¡Qué sueldos tan perdidos los que gozais por la nación!”.

Fandiño intentaría unha sorte de armisticio con Canaval a través dunha nota de aviso que insire no número 20 do seu xornal: “En el núm. 16 de este periódico prometí la censura crítica del periódico titulado *El amigo de la nación*, de que fué principal redactor don Tomás Canabal y Mariño; y como un amigo que puede mandarme y á quien estoy sumamente obligado se interesase en que deje estas cosas, obedeciendo como debo sus insinuaciones, queda solvente el Sr. Canabal, que puede agradecer la bondad de quien le ha favorecido, y espero que desengañado no dé motivos á nueva campaña”. Mais a esperanza de Fandiño, sincera ou non, resultou defraudada. No número 28 do seu xornal, de 25 de xullo de 1820, vese obrigado a publicar unha carta co título de *Respuesta a T. C. M. B. articulista en el ‘Observador Constitucional’ de esta ciudad del viernes 26 del corriente*. O seu destinatario non é outro que Tomás Canaval, que publicou o día 21 no *Observador...* un texto en que acusaba a Fandiño de mentiroso. O promotor do *Heráclito...*, empregando o idioma galego (cousa bastante extraordinaria nesa época, tratándose dun texto escrito), diríxese a Mariño, simulando non saber de quen se trata, nestes termos: “¡Ou ti quen queira que seas Vargas de xudas que tan estreito es de moelles e que tantísimo urgas! ¡Intención de concodrillo, ollos de bacilisco, lengua de vívora, e pruma de serpe! ¿Porque á tomas conmigo, malino, é te atreves á chamarme embusteiro, solo por oír campanas?”.

A desaparición do *Heráclito...* impídenos coñecer en que rematou a exaltada disputa entre estes dous xornalista liberais galegos sobre os que non tardaría en se desatar, con toda crueza e sen distinción, a represión absolutista. Ambos pagarían co cárcere e coa vida o seu amor pola liberdade.